

RECENZJA PRACY DOKTORSKIEJ
mgr Adrianny Raczak

„Organizacja dystrybucji surowca i przedmiotów obsydianowych na ziemiach polskich w neolicie w kręgu kultur pochodzenia naddunajskiego”

przygotowanej pod kierunkiem prof. dr. hab. Andrzeja Pelisiaka

Dysertacja doktorska Pani magister Adrianny Raczak liczy 308 stron maszynopisu. Jest bogato ilustrowana na ponad stu, głównie kolorowych rycinach. Praca, poprawna edytorsko, składa się z sześciu głównych rozdziałów opatrzonych wspólną bibliografią. Są one zrozumiale zatytułowane i ułożone w logiczny wywód naukowy. Autorka poddaje analizie stanowiska i pochodzące z nich wyroby obsydianowe z terenu całej Polski. Jest to niewątpliwie zamierzenie ambitne i pracochłonne. W katalogu zebrała 78 stanowisk należących do kultury ceramiki wstęgowej rytej (KCWR), kultury ceramiki wstęgowej klutej (KCWK) oraz do szeroko rozumianego „cyklu lendzielsko-polgarskiego” (CL-P; jest to przestarzała nazwa i obecnie używa się raczej pojęcia kręgu niż cyklu). Wszystkie dane źródłowe pochodzą z publikacji. Zabrakło tu jednak podstawowej informacji na temat sumarycznej liczby artefaktów z obsydianu, zebranych w niniejszej pracy. Należy zaznaczyć, że jest to pierwsza monografia na temat wyrobów z obsydianu kultur pochodzenia naddunajskiego, obejmująca tereny całej Polski. Aspekty poruszane w dysertacji i zastosowane metody mają więc charakter nowatorski.

Praca napisana jest poprawnym, przystępnym językiem przy niewielkiej liczbie pomyłek językowych i błędów. Pracę Pani magister Adrianny Raczak czyta się dobrze, może z wyjątkiem rozdziału trzeciego. Jest to *de facto* katalog materiałów źródłowych. Rozdział ten nie jest łatwą lekturą, jest jednak odzwierciedleniem żmudnej pracy wykonanej przez Autorkę i rdzeniem całej dysertacji. Strukturę rozprawy, sposób prezentacji danych, analiz i wniosków należy uznać za właściwy.

We Wprowadzeniu Autorka nakreśliła badaną tematykę oraz zakres chronologiczny i generalne cele badawcze. Ważną częścią tego rozdziału jest wskazanie, iż dysertacja jest

kontynuacją wcześniejszych badań Pani Adrianny, dotyczących wykorzystania obsydianu w kulturze ceramiki wstęgowej rytej na wschodnim polskim Podkarpaciu i we wschodniej części polskich Karpat. W ich trakcie uzyskała obiecujące wyniki, skłaniające ją do dalszych studiów.

W Rozdziale 1, zatytułowanym „Wstęp”, Doktorantka opisała zakres terytorialny i chronologiczny pracy. Przedstawiła także metody przeprowadzania analiz. Niestety chronologię, a zwłaszcza początki okresu będącego przedmiotem badań oparła na nieaktualnej już wiedzy. Dotyczy to także periodyzacji KCWR przedstawionej na początku Rozdziału 1. Obecnie wiemy już, że pojawienie się KCWR na terenach na północ od Karpat możemy datować dopiero na ok. 5350 BC (Jakucs et al. 2016; Czekaj-Zastawny et al. 2020; 2021; Marciniak et al. 2022; Oberc et al. 2022), a wydzielanych przez Annę Kulczycką-Leciejewiczową faz stylistycznych nie można już traktować na równi z fazami chronologicznymi. Brak tu także, jak i w całej pracy, odniesienia się do podstawowej literatury z zakresu kręgu wschodniolinearnego, będącego przecież obszarem wyjściowym dla obsydianu. Jest to przede wszystkim praca Šiški z 1989 roku (Šiška S. 1989. *Kultúra s východnou lineárnou keramikou na Slovensku*. Bratislava) oraz monografia kultury bukowogórskiej z 2015 r., autorstwa R. Hrehy i S. Šiški (Hreha R., Šiška S. 2015. *Bukovohorská Kultúra na Slovensku vo svetle výskumov v Šarišských Michal’anoch and Zemplínskych Kopčanoch*. Nitra). Podczas wymieniania nazw takich jak grupa Tiszadob-Kapušany i kultura bukowogórska, autorka nie podaje w nawiasach żadnej cytacji. Podobnie problem ten wygląda w przypadku kolejnych ugrupowań kulturowych, takich jak Tiszapolgar, Csószhalom-Oborin, Bodrogkeresztúr, Hunyadi-halom – Lažňany. Ponadto należałoby zamieścić ich krótką charakterystykę, chronologicznie, w odpowiednich podpunktach odpowiadających synchronizowanym z nimi ugrupowaniom z terenu Polski. Przedmiotem pracy jest obsydian, którego dystrybucja jest przecież bezpośrednio związana z wymienionymi jednostkami kulturowymi. Do ewentualnej przyszłej publikacji dysertacji braki te należy koniecznie uzupełnić. Następujący dalej opis celów pracy oraz problematyka badawcza są opisane przejrzysto i klarownie, podobnie jak zastosowanej metodyki i sposobu konstruowania bazy danych. Wszystkie etapy przeprowadzonych studiów są merytorycznie poprawne, logiczne i konsekwentnie realizowane w dalszych częściach rozprawy. Autorka jasno przedstawia swój punkt widzenia odnośnie kolejności postępowania badawczego.

Rozdział drugi poświęcony został obsydianowi. Opisano tu charakterystykę tego surowca i miejsc jego występowania w Europie, z podziałem na regiony śródziemnomorski oraz karpaccy. W ramach tego ostatniego, docierającego w drodze wymiany na tereny na północ od Karpat, opisane zostały warianty obsydianu wraz z charakterystyką i lokalizacją złóż.

Ciekawy jest także krótki zarys wykorzystywania tego surowca w paleolicie i mezolicie na terenie Polski.

Rozdział trzeci prezentuje podstawy źródłowe dysertacji. Ma charakter katalogu źródeł. Jest on poprawnie skonstruowany i zawiera niezbędne informacje. Zastosowany schemat opisu stanowisk, a także ich podział kulturowy i regionalny sprawia, że opisane informacje są przejrzyste i stosunkowo łatwe do odnalezienia dla czytelnika. Pani mgr Adrianna Raczak sięgnęła tu do podstawowych dla każdego stanowiska opracowań źródłowych. Dość żmudne i długotrwałe byłoby przyjrzenie się w trakcie recenzji każdemu ze stanowisk, aczkolwiek pobieżna lektura ujawnia, że niestety nie wszystkie dane są aktualne. Dotyczy to na przykład stanowiska 2 w Gwoźdźcu, którego monografia ukazała się trzy lata temu. Wynika z niej, że natrafiono tu na 21 wyrobów z obsydianu. Stanowi to dość istotną różnicę w porównaniu z omawianym katalogiem, gdzie Autorka odnotowała tylko jeden artefakt. Można też w przyszłości uzupełnić pracę o badane ostatnio stanowisko 18 w Biskupicach, na Pogórze Wielickim (Moskal-del Hoyo et al. 2024; JAS: Reports 53), skąd znany jest cały wachlarz kategorii wyrobów, w tym rdzeń, półsurowiec, łuski. Będzie więc to z pewnością korzystne dla poszerzenia wniosków. Jest to jednak najnowsza publikacja, nie można więc zarzucać Autorce braku tych materiałów w bazie źródłowej niniejszej pracy. Część katalogową kończy wykaz stanowisk w układzie alfabetycznym oraz lista stanowisk niespełniających kryteriów analizy, które poniekąd uzupełniają obraz stanowisk z obsydianem.

Następnie, w rozdziale czwartym, analitycznym, Autorka podjęła udaną próbę odtworzenia potencjalnych modeli dystrybucji szkła wulkanicznego w poszczególnych fazach rozwojowych omawianych kultur, w przestrzennym kontekście lokalnym oraz regionalnym. Tekst rozpoczyna się bardzo użytecznym podsumowaniem źródeł. Dalsza analiza przeprowadzona została na podstawie wydzielenia przez Panią Adriannę trzech typów osad. U podstaw tego podziału leżą kategorie technologiczne wyrobów z obsydianu identyfikowane w poszczególnych osadach. Zdaniem jej jest to argument za zróżnicowaniem roli osad w procesie rozprowadzania tych artefaktów. Wydzielone zostały zatem: a. centra importu, dystrybucji i użytkowania, b. ośrodki pośrednie dystrybucji i użytkowania, c. osady użytkowników. Są to schematy dobrze znane i sprawdzone w przypadku analizy innych surowców kamiennych. W tym przypadku zastosowanie takich kryteriów nie było więc przypadkowe. W dalszej części Autorka sprawnie scharakteryzowała i zinterpretowała poszczególne kategorie osad, jasno prezentując swoje argumenty. Następnie przedstawiła, dla każdej z jednostek kulturowych, w badanych regionach, potencjalne modele dystrybucji obsydianu oparte na analizie przestrzennej poszczególnych grup osad. Drugim etapem analizy było zbadanie geografii stanowisk z

obsydianem dla wszystkich ugrupowań kulturowych, tj. ich lokalizacji z stosunku do mikroregionów osadniczych. Rozdział kończy podsumowanie zawierające najważniejsze, jednak bardzo generalne wnioski. Jako, że analiza dotyczyła skupisk osadniczych w poszczególnych regionach (tu posługiwano się województwami), pożądane byłoby spisanie głównych konkluzji i klarowne przedstawienie modeli dystrybucji charakterystycznych dla każdej z kultur na terenie Polski. Byłby to niewątpliwie bardzo wartościowy wkład Autorki w wiedzę o kontaktach zarówno pomiędzy skupiskami osadniczymi, jak i z terenami zakarpackimi. Sugeruję przygotowanie takiego podsumowania w przyszłej publikacji.

W kolejnym rozdziale Pani mgr Adrianna Raczak przedstawiła szeroką dyskusję nad badaną w pracy problematyką wymiany dóbr, śmiało prezentując także własne opinie. Przedstawiła zarys historii badań nad zagadnieniami związanymi z procesem wymiany, znaczenie innych nauk, pomocnych w tworzeniu modeli i hipotez z nią związanych, a także różne teorie i modele znane z literatury przedmiotu. Skupiła się na omówieniu wybranych hipotez. Opisała także przyczyny, dla których mogło dochodzić do wymiany wśród społeczności pradziejowych. Jest to bardzo ciekawa, godna pochwały, wielopłaszczyznowa dyskusja, świadcząca o dobrej znajomości światowej literatury przedmiotu. Do dyskusji nad sposobami wymiany dóbr dodać należałoby jeszcze znaną teorię P. Valde-Nowaka o spotkaniach ludności obu kręgów linearnych odbywających się na przełęczach karpackich w czasie transhumancji, tj. sezonowych wypasów zwierząt (Valde-Nowak, Kienlin 2002) oraz hipotezy A. Pelisiaka dotyczące głównych szlaków wędrówek (Pelisiak 2018). W literaturze poruszana jest także kwestia wymiany idei pomiędzy tymi ugrupowaniami, zachodzącej być może przy okazji bezpośrednich spotkań (Czekaj-Zastawny et al. 2017; Rauba-Bukowska, Czekaj-Zastawny 2020). Bardzo interesująca jest druga część całej dyskusji, dotycząca znaczenia wymiany w społecznościach wczesnorolniczych. Autorka poruszyła tu bardzo istotne, choć trudne do rekonstrukcji, kwestie dotyczące powodów wymiany, takie jak zagadnienie prestiżu, czynników religijnych i ceremonialnych oraz społecznych, takich jak „małżeństwo”. Podpunkt ten mogłoby także wzbogacić sięgnięcie do dzieła L. Klassena (Klassen L. 2004. *Jade und Kupfer. Untersuchungen zum Neolithisierungsprozess im westlichen Ostseeraum unter besonderer Berücksichtigung der Kulturentwicklung Europas 5500 – 3500 BC*. Jutland Archaeological Society publications 47. Aarhus).

Cały tekst rozprawy finalizuje Rozdział 6. Zakończenie. Autorka podsumowuje w nim przyjęte w pracy założenia i zrealizowane cele. Dalej zamieszczony został spis cytowanej literatury oraz część ilustracyjna. Jest ona bogata, składa się ze 108 rycin, które świetnie wizualizują omawiane kwestie. Większość rycin (oprócz m.in. skanów zabytków z Rzeszowa

16, Krakowa-Olszanicy 4 czy Ćmielowa 2) jest bardzo dobrej jakości. Co prawda byłoby prościej korzystać z nich w tekście niż stale szukać na końcu pracy, jednak rozumiem, że podczas przygotowywania maszynopisu taka forma była bardziej wygodna dla Autorki. Na Ryc. 31, zapożyczonej z artykułu o Samborcu z 1960 r., prezentowana jest ceramika opisana jako fragmenty naczyń kultury bukowogórskiej. Dziś, znając lepiej zdobnictwo kręgu wschodniolinearnego, powinniśmy zweryfikować te zabytki, opisując jako ceramikę grupy Tiszadob-Kapušany.

*

Podsumowując należy stwierdzić, iż Doktorantka z sukcesem zrealizowała założone w pracy cele merytoryczne. Trzeba także podkreślić, że sprawnie korzysta z literatury fachowej, przeprowadza samodzielne studia badawcze, odważnie prezentuje własne opinie, dobrze konstruuje i wypełnia treścią rozprawę naukową.

Pomimo zawartych tu kilku uwag krytycznych, dysertacja jest bardzo wartościowa i ciekawa. Mam nadzieję, że wskazane niedociągnięcia posłużą uzupełnieniu pracy i podniesieniu jej jakości merytorycznej, bowiem po naniesieniu poprawek, niniejsza rozprawa zdecydowanie powinna ukazać się drukiem, co z przekonaniem rekomenduję.

W ostatecznej konkluzji stwierdzam, że praca doktorska autorstwa Pani mgr Adrianny Raczak spełnia warunki Art. 187 ustawy Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce (Dz.U.2023r. poz. 742 ze zm.) i popieram dopuszczenie jej do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

A. Creliq - Zastępcy